

— kérdezte valaki a várnai kongresszuson — a békét úgy meghatározni, mint a háború hiányát? Milyen békéről beszélünk? — kérdezte más valaki, hiszen a történelem sokfajta békét ismer, a Pax Romanát, a Pax Catholicát, Germanicát, Americanát stb. Világos, hogy számunkra a béke nem csupán a háború hiányával egyértelmű. Nincs háború Dél-Afrikában, Rhodesiában, Guinea-Bissauban, de mondhatjuk-e, hogy béke van? Ismét más valaki azt mondta, hogy a békés egymás mellett élés csakis a pluralizmus elismerése és fenntartása mellett képzelhető el, mert nem egymás mellett élés az, ha nem ismerjük el a másik fél létezési jogát. Nos, hangsúlyozva azt a jól ismert álláspontot, hogy minden nép szuverén joga megválasztani azt a társadalmi-politikai rendszert, amelyben élni akar, nyilvánvaló, hogy a békés egymás mellett élést nem a teljes társadalmi immobilizmus értelmében fogjuk fel (lásd erről Valter Roman tanulmányát). A békét nem úgy tekintjük, hogy a kizsákmányoltaknak és elnyomottaknak nincs joguk harcba szállni (akár fegyveres harcba, háborúba is) felszabadulásukért, mert ezzel „veszélyeztetnék” a békét. Ellenkezőleg, éppen a békés egymás mellett élés teremtet kedvező alkalmat és lehetőséget a néptömegek szabadságtörekvéseinek kibontakoztatására. Ebben az értelemben mondta a várnai kongresszuson az ismert lengyel marxista filozófus, Adam Schaff, hogy a békének forradalmi tartalma van, míg egy esetleges termonukleáris világegésnek semmilyen körülmények között sem, mert utóbbi véget vet minden haladásnak, a béke pedig lehetővé teszi a társadalmi haladást. A békés egymás mellett élés nem összeegyeztethetetlen az osztályharcokkal, ahogyan azt Gustav Wetter állítja, nem is vezet szükségképpen az ideológiák és a társadalmi rendszerek konvergenciájához, ahogy Coudenhove-Kalergi véli. Íme, csak érzékeltetésképpen, mennyire bonyolult és összetett a béke egyszerű kérdése nemcsak az elmélet, de ettől elválaszthatatlanul és elsősorban a társadalmi-politikai gyakorlat számára. Ez ismételtén a békéért küzdő erők, mindannyiunk rendkívüli felelősségére figyelmeztet.

*

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, hogy a fentiekben korántsem törekedtem a háború és a béke kérdéseinek módszeres és átfogó kifejtésére. Nem érintettem számos nagy fontosságú kérdést, különösen azokat, amelyek pártunk és államunk elvi dokumentumaiból általánosan ismertek. Csupán az volt a szándékom, hogy egy olyan elméleti kutatásterületre hívjam fel a figyelmet, amely, noha mindenkit közvetlenül érint, viszonylag kevésbé ismert, és amelyen a hazai szakemberek jelentős eredményeket értek el. Ha e sorok olvasói kedvet kaptak a felvetett kérdések behatóbb ismeretére, írásom elérte célját.

Kallós Miklós

A jogösszehasonlítás jelentősége a nemzetközi együttműködésben

A különböző országok jogrendszereinek és konkrét jogintézményeinek összehasonlítása már a legrégebbi időktől foglalkoztatta a szakembereket. A peloponnézosi félszigetről képviselőket küldtek Athénba, hogy tanulmányozzák Szolón törvényeit; a római jog és peregrinus jog összehasonlítása után alakul ki a jus gentium. A jogszabályok empirikus összehasonlítása konkrét társadalmi szükségletet elégített ki, de nem tekinthető összehasonlító jogtudománynak. A mai ér-

telemben vett jogösszehasonlításról csak századunk elejétől beszélhetünk; az 1900. évi első nemzetközi jogösszehasonlító kongresszus jelzi az összehasonlító módszer tudományos megalapozását. Az azóta eltelt évtizedek az összehasonlító jogi kutatások gyors fejlődését eredményezték, az összehasonlító jognak ma már gazdag szakirodalma van, több országban egyetemi tantárgy vagy továbbképzési diszciplína.

A második világháború után kezdődik a jogösszehasonlítás új korszaka. A szocialista vilárendszer és a szocialista jog kialakulása eredményeként az összehasonlító jog többé már nem a polgári gondolatvilág belügye, egyre inkább kutatási körébe kell vonnia a különböző társadalmi-gazdasági alakulatok szabályozási rendszerének összehasonlítását. Következésképp a kutatásnak túl kell terjednie a formai hasonlóságok és különbségek egybevetésén, fel kell ölelnie azokat a gazdasági-társadalmi szükségszerűségeket, amelyek a különböző szabályokat létrehozták. A kialakult új körülményekkel ma már a kutatók döntő többsége számol. Az összehasonlító jogtudomány olyan nemzetközi hírnevű művelője is, mint René David, a párizsi egyetem professzora, azt állítja, hogy a jogrendszereknek kizárólag gazdasági alapjuk szerinti csoportosítása — szimplista.

Ezzel el is érkeztünk a jelenkori jogösszehasonlítás alapvető kérdéseihöz, amelyek mind a szocialista, mind a polgári jogirodalomban felvetődnek, és amelyekre az egyes szerzők — ideológiai és politikai beállítottságuknak megfelelően — a legkülönbözőbb megoldásokat ajánlják. Az új helyzet két alapkérdést vetett fel: egyáltalán lehetséges-e a szocialista és kapitalista államok jogának összehasonlító tanulmányozása, és vajon az egyes jogrendszerek különböző társadalmi-gazdasági meghatározottságainak van-e valamilyen szerepe az összehasonlításban.

A burzsoá jogászok nagy része — hosszabb-rövidebb habozás után — számolt az új helyzettel, és ma már a szocialista jogot olyan realitásként kezeli, melynek sajátos céljai és fejlődéstörvényei vannak. A szocialista államokban is hosszú ideig tartózkodtak az összehasonlító jogi kutatástól, a dogmatikus álláspont ugyanis a kozmopolitizmus megnyilvánulásának tekintette az ilyen irányú érdeklődést. Erre elméleti igazolásul az alap és felépítmény viszonyának dogmatikus értelmezése szolgált, amelynek értelmében szükségtelen, sőt egyenesen káros a különböző gazdasági alapokon álló intézmények összehasonlítása, és a burzsoá jogot csak annyiban kell tanulmányozni, amennyiben ez a szocialista jog felsőbbrendűségének bizonyításához elengedhetetlenül szükséges. Következésképp a jogösszehasonlítás eszméjét azonosították a polgári jogtudományok objektivista szemléletével; az érdeklődés kizárólag egyfajta szocialista jog intézményeire irányult, azonban ebben a keretben is jórészt ismertető, leíró és nem tulajdonképpeni összehasonlító tevékenység folyt.

A jogösszehasonlítással szemben a szocialista államokban megnyilvánuló tartózkodás és idegenkedés (részben) érthető volt, hiszen — jöllehet R. Salleilles már 1902-ben a valóság nem ismeretéből származó utópiának bélyegezte az egységes és változatlan jogi szabályozást — napjainkban is számos burzsoá szerző állítja, hogy az összehasonlító jog egyik legfontosabb feladata megvalósítani „a civilizált népek“ közös jogát vagy az egyetemes jogtudományt. (Megjegyzendő, hogy a „jogegység“ gondolata jelenleg — legalábbis ilyen formában — az iparilag fejlett országok érdekeit szolgáló „jog-export“ törekvéseket álcázza több-kevesebb sikerrel.) A szocialista jogtudomány természetesen nem fogadhatja el ezeket az elméleteket és célkitűzéseket (amelyek lényegében a természetjogi elmélet fel-támasztását jelentik), ugyanakkor viszont egyre nyilvánvalóbb, hogy a nemzet-

közi munkamegosztás mai fokán, a fejlődő államközi kapcsolatok körülményei között lehetetlen az elzárkózás.

A két világrendszer jogának összehasonlítására is érvényes pártunk vezetésének útmutatása, melynek értelmében a fejlődés jelenlegi szakaszában rendkívüli jelentőségű a fejlett tudományos gondolkodás eredményeinek megismerése és elsajátítása, a kulturális értékek széles körű nemzetközi cseréjének fejlesztése.

Másrészt — ha nem is ennyire határozottan megfogalmazva — felvetődött a kérdés: lehetséges- és szükséges-e a szocialista államok jogának összehasonlítása, tekintve, hogy gazdasági alapjuk azonos, közös alapelvek vezérlik, és célkitűzéseik is egyeznek. A szocialista jogfejlődés minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy az egyes országok joga között — az egyező vagy hasonló alapintézmények mellett — lényeges eltérések vannak, olyan jellegzetességek, amelyeket az egyes országok sajátos gazdasági-társadalmi feltételei, történelmi hagyományai határoznak meg. A fejlődés kezdeti szakaszában az összehasonlítás több szempontból is egyoldalú volt, nem igyekezett különválasztani a szocialista fejlődés általános törvényszerűségeiből fakadó szabályokat azoktól, amelyeket a nemzeti sajátosságok határoznak meg. Ma viszont már nyilvánvaló, hogy minden szocialista ország joga a termelőeszközök szocialista tulajdonán alapul, és a jogi szabályozás közös célja hozzájárulni a szocialista és kommunista társadalom felépítéséhez, az egyes államokban alkalmazott jogi megoldások azonban nem skatulyázhatók merev modellekbe, hanem jellegzetességeiket a szocialista társadalom általános törvényszerűségei és az egyes országok konkrét adottságai egyidejűleg határozzák meg. A szocialista államok jogának összehasonlítása, a közöttük levő hasonlóságok és különbségek feltárása, a szocialista államépítés során szerzett pozitív és negatív tapasztalatok felmérése csak gazdagíthatja a politikai-jogi döntésekhez szükséges információkat, elmélyíti tudományos megalapozottságukat: a szocialista jog összehasonlító tanulmányozása nemcsak lehetséges, hanem szükséges is.

Napjainkban tehát nem kétséges a jogösszehasonlítás jelentősége a jogtudomány művelésében, a nemzetek kölcsönös megismerésének elmélyítésében és a sokoldalú nemzetközi együttműködés fejlesztésében. Nehezebben eldönthető kérdés viszont, hogy milyen szinten és milyen módszerrel végezzük az összehasonlítást. Abban az esetben, ha két meghatározott ország jogát vagy adott jogintézményét hasonlítjuk össze, és ha figyelmünk kiterjed az esetleg különböző gazdasági alap meghatározta jellegzetességekre, a kutatás nem ütközik különösebb nehézségekbe. Ha viszont egy jogrendszert vagy meghatározott jogintézményt szélesebb alapon akarunk összehasonlítani, feltétlenül absztrakciókhoz kell folyamodnunk, mivel gyakorlatilag kivihetetlen (és egyben célszerűtlen is) az összes modern államok (vagy akár többségük) jogának összehasonlítása. A kérdés csak úgy oldható meg, ha megkíséreljük a különböző államok jogának meghatározó jegyeik szerinti csoportosítását. Ennek érdekében René David javasolja a jogcsalád fogalmának bevezetését az összehasonlító jogba, és ezen az alapon a világon jelenleg létező jogrendszereket a következő csoportokba (családokba) sorolja: a római—német, a common law, a szocialista és a filozófiai vagy vallásos jogcsalád (ez utóbbiba tartozik a muzulmán, a hindu és a kánonjog). Bár ez a felosztás nagyrészt külső, formai jegyekből indul ki, haladást jelent abból a szempontból, hogy — ellentétben a polgári komparatisták korábbi álláspontjával — számol a kialakult új helyzettel, nevezetesen azzal, hogy a szocialista jogot, illetve jogrendszereket olyan realitásként kezeli, amely minőségileg különböző gazdasági alapra épül, és a burzsoá jogtól eltérő célkitűzései vannak. Az összehasonlító jog hosszú ideig mellőzhette az egyes jogrendszerek vagy akár „jogcsaládok“ gazdasági alapjának be-

hatóbb tanulmányozását, mivel ez — tekintve, hogy csak az úgynevezett civilizált országok jogát tanulmányozták — lényegileg azonos volt. Ezzel szemben ma, amikor a szocialista jogot egyetlen tudományos igényű összehasonlító munka sem hanyagolhatja el, a kutatásnak feltétlenül túl kell terjednie a formai elemek, a megjelenési formák hasonlóságainak és különbségének egybevetésén. A jelenkori összehasonlító jogi kutatásoknak tehát alapvető jellegzetessége, hogy foglalkoznunk kell az alapvető jogtípusok gazdasági-társadalmi meghatározóival; az összehasonlítás túllépett a hagyományos, szigorúan jogi kereteken, és feltárja a szabályok indítékait és céljait is.

Minden összehasonlító kutatás eredményességének elengedhetetlen előfeltétele az összehasonlítási alap meghatározása. Az összehasonlítási alap terjedelmének meghatározása rendkívül fontos mozzanat: amint erre V. D. Zlătescu is utal, az összehasonlítás törvénye értelmében minél következetesebben haladunk az általánostól az egyedi irányába, annál helytállóbb eredményeket kapunk. De az összehasonlítás tárgyának fokozatos általánosítása a tartalmi elemek eltűnéséhez és a forma előtérbe kerüléséhez vezet. A nem marxista komparatisták egyik tévedése, hogy összehasonlítva a szocialista és más jogcsaládok intézményeit, kizárólag vagy főként a formai elemeket veszik figyelembe, gyakran elhanyagolva azok tartalmát, kialakulásuk okait és társadalmi funkcióit. E hibák elkerülése érdekében a szocialista tudományban az elmosódó határú „jogcsalád“ helyett a jog történelmi típusa alapján osztályozzuk a különböző jogrendszereket, és ezen az alapon különböztetjük meg a szocialista jog történelmi típusát, a burzsoá jog típusát (ezen belül a római—germán, illetve a common law rendszert) és a vallási-tradicionális rendszereket.

A szakirodalomban hosszú ideig vitatták, hogy az összehasonlító jog önálló tudományágként tekinthető-e, vagy csupán a jogtudomány kutatási módszerének. Anélkül, hogy részletesebben kitérnénk a vita ismertetésére és az ellentétes vélemények alátámasztására felhozott érvek elemzésére, utalunk arra, hogy a szocialista jogtudományban ma már mérvadónak tekinthető nézet értelmében az összehasonlítás a jogi kutatómunka módszere, és nem tarthat igényt az önálló tudományág minőségére. Ez az álláspont semmiképpen sem jelenti az összehasonlítás értékének tagadását vagy lebecsülését, hanem egy olyan realista szemléletmódot képvisel, amely elismeri az összehasonlító módszer egyre nyilvánvalóbb hasznát, anélkül azonban, hogy olyan tulajdonságokkal ruházná fel, amelyekkel a valóságban nem rendelkezik.

Összegezve a szocialista jogtudománynak az összehasonlítást illető álláspontját, Szabó Imre a következőket írja:

a) a jogösszehasonlítás a jogtudományi kutatás egyik módszere, amelynek alkalmazásával jelentős felismerésekre lehet jutni a jogrendszerek, a jogágak és jogintézmények sajátosságaira vonatkozóan, önálló összehasonlító jogtudomány megalapozására azonban ez a módszer nem alkalmas. Megemlítjük, hogy Traian Ionaşcu már az 1929—1930-as tanévben, a iaşi-i egyetemen tartott előadásaiban hivatkozott az összehasonlításra mint a jogtudományi kutatás módszerére;

b) a szocialista jogtudomány az összehasonlítást csak a kutatási módszerek egyik elemének — illetve a kutatási módszerek egyikének — tekinti, amely jelentős részeredményekhez vezethet ugyan, de a vizsgált jogi jelenség lényegéről nem adhat teljes képet;

c) eltérően attól a felfogástól, amely a jogösszehasonlítást elméleti alap nélküli, önálló, „objektív“ vizsgálódásként fogja fel, a szocialista jogtudomány azt vallja, hogy a jogösszehasonlítás mindig bizonyos elméleti álláspont alapján tör-

ténik, akár kimondják ezt, akár nem; bármilyen jogösszehasonlítás tehát, közvetve vagy közvetlenül, valamely jogelméleti koncepcióhoz kapcsolódik;

d) elvi különbség van az azonos jogtípushoz tartozó jogrendszerek vagy jogintézmények és az eltérő típusúhoz tartozó jogrendszerek vagy jogintézmények összehasonlítása között, az utóbbi esetben ugyanis a jogintézmények társadalmi lényegüket illetően akkor is eltérőek, ha formájukban hasonlóak vagy azonosak, míg az azonos jogtípushoz tartozó intézmények hasonlósága egyben lényegi is;

e) a jogösszehasonlítás mind az általános jellegű, mind az ágazati jogtudományokban a jogi jelenségek megismerésének egyik nélkülözhetetlen módszere (ágazati jogtudomány például az alkotmányjog, államigazgatási jog, büntetőjog, polgári jog);

f) a tudományos megismerést szolgáló jogösszehasonlítást meg kell különböztetni mind a meghatározott konkrét jogösszehasonlítástól, mind pedig valamely kutatási eredmény összehasonlító alapon történő bemutatásától; mindez szorosan kapcsolódik a jogösszehasonlításhoz, de nem azonos azzal.

Az összehasonlítás tehát a jogtudomány kutatási módszere. Felvetődik azonban a kérdés, hogy mennyiben szükséges e módszer alkalmazása, amikor a szocialista társadalomtudományok olyan eredményes módszerrel rendelkeznek, mint a dialektikus és történelmi materializmus. Más szóval: a jogösszehasonlítás valóban szükségszerű-e, vagy csupán annak megnyilvánulása, hogy elméleti jogászaink nem tudnak ellenállni egy divatos áramlat csábításának és „világszintre” törekedve, tetszetős, de meddő teóriákat dolgoznak ki minden különösebb eredmény nélkül? A kérdés ilyen feltevése azért is indokolt, mert — mint már utaltunk rá — egy meghatározott fejlődési szakaszban dogmatikusan értelmezték a dialektikus és történelmi materializmust, és — többek között — az összehasonlítás módszerét is elvetették.

Ion Gheorghe Maurer, a bukaresti Jogtudományi Intézet akkori igazgatója, már 1956-ben feltárta a marxista dialektika és a szaktudományok sajátos módszerei közötti viszonyt. Ennek értelmében a dialektikus módszer hozzásegít az objektív valóság legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek megismeréséhez, azonban nem zárja ki, sőt feltételezi az egyes tudományágakra jellemző sajátos módszerek létét, amely az általános módszer egyedi esetekre való alkalmazását jelenti. A jogtudományban ilyen sajátos módszer a dialektika általános módszerére alapozott összehasonlítás. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy jöllehet az összehasonlítás a jogtudomány igen jelentős, de csupán egyik módszere. E felismerésnek fokozatosan oda kell vezetnie, hogy megszűnjék a hazai pozitív jog tanulmányozása felé forduló állam- és jogtudományok elkülönülése a nemzeti jogok összehasonlító elemzésével foglalkozó tudományos tevékenységtől. Az egyesítés azonban semmiképp sem úgy megy végbe, hogy egyik vagy másik ágazat elnyeli ellenpárját, hanem úgy, hogy a belső jogot tanulmányozó tudományágak egyre inkább a pozitív jog határain túlra kiterjesztik tevékenységüket, a komparatisták pedig kutatásaik eredményeként a hazai jogfejlődésre, a legmegfelelőbb megoldásokra és jogi formákra vonatkozó következtetéseket vonnak le. Az összehasonlító kutatásokból a hazai jogfejlődésre érvényes következtetéseket lehet ugyan levonni, nem gondoltunk azonban más államok jogszabályainak mechanikus és kritikátlan átvételére, még akkor sem, ha az illető szabályok egy adott államban vagy adott korszakban minden igénynek megfeleltek. A következtetések és a de lege ferenda javaslatok megfogalmazásánál messzemenően figyelembe kell venni az „itt és most” követelményeit, mert csak így lehet életképes, a társadalmi elvárásoknak megfelelő normákat és tudományos tételeket alkotni. Ez ugyan közismert igazság, de mégis alá kell húzni, mert hazánk jogtör-

ténetében számos esetben próbálkoztak idegen jogszabályok „átültetésével“, ami komoly nehézségeket okozott a jogalkalmazásban.

Mi tehát a jogösszehasonlítás funkciója? A kérdésre a szakirodalom nem ad egységes választ. A burzsoá szerzők nagy része az összehasonlítás értelmét a jog egységesítésében, illetve harmonizálásában, a nemzetközi megértés fejlesztésében és a hazai jog teljesebb megismerésében véli felfedezni. A jog egységesítésének (az újabb terminológia szerint: az „azonos megoldások különböző utakon“ elvének) politikai hátterére és céljára már utaltunk. A jog egységesítése tagadásának látszólag eilentmond az a történelmi tény, hogy bizonyos korszakokban egy ország jogát számos más ország átvette. Így például a római jog sok európai államba behatolt, majd a Code Napoléon közvetítésével más földrészekre — főleg francia fennhatóságú területekre — is áterjedt. Viszont ugyancsak a történelmi példák bizonyítják, hogy ezekben az esetekben nem önkéntes átvételről van szó, hanem több állam törvényhozásának egységesítését katonai hódítás, a politikai, gazdasági és ideológiai befolyás kiterjesztése tette lehetővé. Bár a szocialista elmélet és gyakorlat nem fogadja el a jog egységesítésének lehetőségét, elismeri, hogy — főleg a nemzetközi árucserre megkönnyítése érdekében — egyes államcsoportok közös szabályokat fogadhatnak el és nemzeti jogukat ezeknek megfelelően módosíthatják, a közös szabályok létrehozásakor azonban maradéktalanul tiszteletben kell tartani az államok szuverenitását. (Ilyen közös szabály például a KGST-ben részt vevő államok által elfogadott egységes szállítási alapfeltételek.)

Hazánk jogirodalmában V. D. Zlátescu mutatott rá arra, hogy az összehasonlításnak mindenekelőtt a törvényhozási dokumentációt kell szolgálnia. A modern követelményeknek megfelelő törvénytervezetek kidolgozása megköveteli a nemzetközi információ-áramlást, adott esetben annak ismeretét, hogy valamely társadalmi viszonyt hogyan szabályoztak az egyes államokban. Nem elszigetelt törvényszövegek mechanikus egybevetéséről van szó; az összehasonlításnak mindenekelőtt a törvényhozási dokumentációt kell szolgálnia. Az összehasonlítás további funkciója a saját állam jogának mélyrehatóbb megismerése.

Az összehasonlítás értékes anyagot szolgáltat az általános állam- és jogelmélet számára is, amelyből ez utóbbi elméleti általánosításokat dolgozhat ki. Ugyanakkor az általános állam- és jogelmélet meghatározza az összehasonlítást végző kutató jogi műveltségét, orientációját és kutatási módszereit, befolyásolja a hasonlóságokból és különbségekből levont elméleti következtetéseit és gyakorlati javaslatait.

Az összehasonlítás jellege, célja, funkciói körül zajló viták nem tekinthetők véglegesen lezártak; igen sok kérdésben még nem mondták ki az utolsó szót. Viszont már nem kétséges, hogy a nemzetközi gazdasági és kulturális kapcsolatok mai szintjén elkerülhetetlen más államok jogának tanulmányozása, a kapcsolatok fejlődésével párhuzamosan pedig a jogtudomány mindinkább részt vállal a kulturális értékek nemzetközi cseréjéből is. Példa rá hazánk jogászainak mind számottevőbb részvétele a különböző nemzetközi rendezvényeken, az összehasonlító jogi kutatások fellendülése az utóbbi években. Végül soron ezek is hozzájárulnak a kölcsönös megismerés elmélyítéséhez, a békés egymás mellett éléshez.

Balogh András